

СОЛОВЕЙ А. А.,

аспірант

(Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 349.2

ЦІННІСНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню справедливості загалом та її різновиду – соціальної справедливості, виокремленню ціннісного аспекту останньої, аналізу її відображення у трудовому праві та пошуку критеріїв оцінки трудових правовідносин на предмет відповідності соціальній справедливості.

Ключові слова: *справедливість, соціальна справедливість, цінність, трудове право, критерії соціальної справедливості.*

Статья посвящена исследованию справедливости и ее вида – социальной справедливости, выделению ценностного аспекта последней через призму трудового права и обращению внимания на критерии оценки трудовых правоотношений на предмет соответствия социальной справедливости.

Ключевые слова: *справедливость, социальная справедливость, ценность, трудовое право, критерии социальной справедливости.*

The article is devoted to justice exploration and its species – social justice, identification valuable aspect in the light of labor law and drawing attention to the criteria for assessing labor relations for compliance with social justice.

Key words: *justice, social justice, value, labor law, social justice criteria.*

Вступ. У сучасний період складних трансформаційних процесів у соціальній, політичній, правовій та інших сферах особливо актуалізується питання формулювання критеріїв оцінки вчинків людей, подій, явищ і загалом суспільної дійсності. На нашу думку, одним з-поміж них є соціальна справедливість, оскільки всі сфери життєдіяльності людини можуть бути оцінені з використанням щойно зазначеного ідеалу. Трудове право не є винятком, адже чітке розуміння ціннісного характеру та змісту соціальної справедливості сприятиме більш ефективній його реалізації.

Відомо, що трудове право є інструментом, який покликаний нейтралізувати чинники, що зумовлюють класову нерівність, а також здатне стимулювати таку поведінку учасників трудових правовідносин, яка призведе до взаємоузгодженості, оптимального поєднання потреб і суспільної злагоди загалом. Незважаючи на достатнє вивчення науковцями різних галузей права змісту справедливості загалом і соціальної справедливості зокрема, він досі залишається не повністю дослідженим у сфері трудового права. Крім того, свою увагу вчені не зосереджували на аналізі ціннісного характеру соціальної справедливості у трудовому праві, що й зумовило предмет нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження розуміння змісту справедливості та її різновиду – соціальної справедливості, виокремлення ціннісного аспекту останньої через призму трудового права та пошук критеріїв оцінки трудових правовідносин на предмет відповідності соціальній справедливості.

Результати дослідження. Поняттям справедливості позначається суспільний ідеал, принцип належного, вимога відповідності між практичною роллю різних соціальних прошарків, груп, індивідів у житті суспільства та їх соціальним становищем, баланс між їхніми правами та обов'язками, працею і винагородою, заслугами та громадським визнанням, злочином і покаранням. Залежно від ціннісних пріоритетів, які використовуються у тій чи іншій концепції справедливості, вона розуміється переважно як: 1) рівність; 2) пропорційність заслугам; 3) гарантії невід'ємних прав [1, с. 26].

Зародження справедливості відбулось ще за часів Римської імперії та пов'язане з таким терміном, як «*aequitas*», яким спочатку йменувалася співрозмірність і рівність, а згодом він набув значення «справедливості» і почав конкретизувати поняття «*justitia*». Цицерон підкреслював, що в основі права лежить властива природі справедливість, яка є вічною, незмінною і невід'ємною її властивістю загалом. Ульпіан характеризував справедливість як постійне та незмінне прагнення надати кожному

своє право. Із цього загального розуміння справедливості Ульпіан виводив такі приписи: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному надавати те, що йому належить [2].

Будучи моральною категорією, справедливість також є цінністю, наголошує С.І. Максимов, яка посідає пріоритетне місце у системі критичних оцінок (легітимації) правових інститутів [3, с. 198].

Із розвитком правової думки з'являються дослідження взаємозв'язку права і справедливості. Наприклад, німецький науковець Густав Радбрух писав: «Право за своєю суттю спрямоване на досягнення справедливості. У нас є всі підстави розглядати справедливість як вихідний пункт, адже Справедливість, як і Добро, Істина, Прекрасне, – абсолютні, вони є цінностями, які неможливо вивести з будь-якої іншої цінності» [4, с. 42].

Про таку змістову властивість і якість права, як справедливість, розмірковував також В.С. Нерсесянц. На його думку, справедливість тому і справедлива, бо вона здійснює і виражає загальнозначущу правильність, а це у своєму раціоналізованому і формалізованому вигляді означає всезагальну правомірність, тобто сутність і початок права, зміст правового принципу всезагальної рівності і свободи [5, с. 44].

М.О. Момот наголошує, що суттєва єдність права і справедливості виявляється уже в етимології цих слів. Невипадково багато давніх пам'яток права так і називалися – «Правди». Справедливість виражена в праві, а воно існує лише як справедливе. Несправедливим може бути законодавство, але у такому разі воно є свавіллям державної влади, яка позбавляє себе підтримки в суспільній правосвідомості [6, с. 41].

Право сприймається суспільством тією мірою, якою воно забезпечує справедливість, котру воно гарантує настільки, наскільки йому відкрита істина, наскільки воно пізнаване й пізнане, наскільки воно є пізнанням. Кінцевою метою правового пізнання є забезпечення умов для максимальної творчої самореалізації людини. Принцип справедливості проголошує: «Не всім одне й те ж, а кожному своє, оскільки для нерівних рівне стало б нерівним». Ця вимога зобов'язує суспільство й державу прагнути до досягнення справедливості. У цьому вбачається глибокий сенс правового регулювання, спрямованого на реалізацію торжества справедливості як правової цінності й морального імперативу. Із поняття справедливості випливає, що рівні вимагають рівного ставлення з боку права, а різні – відмінного ставлення відповідно до різниці між ними [7, с. 341–342].

Аналогічну думку висловлюють О.В. Гришук та З.А. Добош. На їхній погляд, мінімум справедливості в суспільстві гарантується правом. Однак право ґрунтується на усередненій нормі справедливості, а тому чим більш багатоманітним є суспільство, тим відчутнішим є дефіцит справедливості і тенденції її перетворення на свою протилежність [8, с. 7].

У процесі історичного розвитку науковці почали розрізняти види та прояви справедливості, виокремлювати соціальну справедливість.

Ґрунтуючись на історії формування уявлень про справедливість, можна вважати, що справедливість зароджувалась як відчуття, зберігалась протягом розвитку суспільства, набувала раціонального характеру, ставала ідеєю, ідеалом і мрією людства, формувалась як поняття про належне, відповідаючи уявленню про сутність людини, її взаємозв'язок з іншими членами суспільства. Соціальна справедливість є ціннісною категорією, оскільки виробляється у суспільстві відповідно до уявлень, які склалися щодо моральності та норм поведінки. При цьому, оскільки загальна категорія «справедливість» переважно лежить за сферою правового регулювання, у царині моралі, остільки ця обставина дозволяє назвати її соціальною [9, с. 53, 56].

З погляду філософії досліджувана категорія оцінює, наскільки поставлені перед суспільством, соціальними суб'єктами цілі адекватні реальним суспільним потребам і можливостям та відповідають вимогам гуманізації суспільних відносин; який рівень гуманізму цих цілей і засобів, обраних для їх досягнення; чи відповідають результати діяльності гуманістичним соціальним цінностям; чи існують необхідні умови для вирішення поставлених задач; у якому становищі перебуває особистість щодо засобів виробництва матеріальних благ та їх розподілу; настільки інтереси громадян ураховані в чинних законах держави; які можливості для вільного розвитку людей, забезпечення гідного рівня і якості їхнього життя у цьому суспільстві тощо [10, с. 49–50].

На думку В.В. Сокурєнка, соціальну справедливість слід розглядати як зумовлену природним правом загальнолюдську цінність, яка є захищеною правом і суспільним ладом рівними можливостями доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також розподілом на законне їх використання з урахуванням власного внеску в суспільство і збереження гідності людини [11, с. 8].

Як вказував А.І. Екімов, соціальна справедливість – це моральний критерій для порівняння дій суб'єктів, відповідно до яких здійснюється відплата кожному за його вчинки у вигляді настання тих чи інших наслідків [12, с. 49].

І.П. Жигалкін переконаний, що поняття соціальної справедливості відображає не просто можливий ідеальний стан життя, а й фактичні умови, в яких доводиться винагороджувати та карати, розподіляти блага, оцінювати ту чи іншу поведінку [7, с. 342].

Беззаперечним є той факт, що сутність поняття «соціальна справедливість» трансформується разом із соціально-економічним розвитком держави, то ж воно постає оціночним поняттям, розуміння якого залежить і від соціально-правового статусу громадян у державі [13, с. 120].

Розглядаючи соціальну справедливість через призму системи правових цінностей, О.О. Бандура звертає увагу на соціальну справедливість як не лише на правильний розподіл між людьми продуктів виробництва і різноманітних благ, а і як на однакову можливість користуватися соціальними та політичними правами. Соціальну справедливість можна розглядати як першу добродішність законів та інститутів суспільства [14, с. 31].

Г.О. Беланова зазначає, що всі суспільні відносини формуються з урахуванням соціальної справедливості, проте не всі вони знаходять своє безпосереднє закріплення у нормах права. Але саме законодавчо закріплена частина створює основні критерії оцінки поведінки індивідів у суспільстві, оскільки за цією оцінкою стоїть сила примусу держави [9, с. 60].

В узагальненому вигляді погляди науковців свідчать про зосередження уваги на ціннісному характері справедливості. Саме тому слід проаналізувати, що взагалі вчені розуміють під цінностями із філософського та правового погляду.

Із позиції аксіології сутнісною характеристикою того чи іншого явища є його цінності. Останні підкреслюють значимість предмета для людини, але тільки ту значимість, яка має позитивний характер. У деяких визначеннях цінностей увага концентрується на властивостях речей, явищ, процесів, ідей, ідеалів бути засобом задоволення потреб та інтересів людей, служити суспільному прогресу і всебічному розвитку особистості. Згідно з іншими визначеннями цінність – це своєрідна форма прояву відносин між суб'єктом і об'єктом, відповідно до якої властивості об'єкта зазнають оцінки згідно з тим, як вони задовольняють потреби суб'єкта. Іноді цінність трактується як суб'єктивна категорія, як узагальнені, стійкі уявлення про блага і прийнятні способи їх одержання, у яких сконцентрований попередній досвід суб'єкта, на основі чого приймається рішення про його подальшу поведінку. У юридичній науці застосовується таке розуміння цінностей, відповідно до якого наголошується на здатності явища бути метою та задовольнити інтереси, а також потреби людей, служити суспільному прогресу й розвитку особистості [15, с. 70].

Висновок про те, що цінності є суб'єктивними умовами можливості існування права, обґрунтовує М.І. Козлов. Його позиція зумовлена таким: «Існує думка, що цінності є необхідними атрибутами права, завдяки яким право набуває свого змісту, формуються дозволи, заборони, зобов'язання. Вони виключають момент байдужості у поведінці правового суб'єкта, без яких феномен права був би неможливим. Цінності й оцінки мають регулятивне значення у правовій свідомості. При цьому правові норми набувають значення цінностей і також стають об'єктом оцінки. Їм не можна дати точного і повного пояснення, не звертаючись до понять аксіології» [10, с. 205].

Цікаву думку висловлює Г.В. Мальцев, для якого соціальна справедливість раціонально непередбачувана. Будь-який висновок щодо соціальної справедливості не є ані істинним, ані хибним, тобто його неможливо верифікувати чи спростувати методами виключно наукового аналізу.

Він переконаний, що всі відомі науці підходи вчених до розуміння феномена соціальної справедливості можна упорядкувати на такі три групи. Перша: об'єктивних засобів перевірити правильність наших уявлень про соціальну справедливість не існує, для кожного справедливим є те, що сам він називає справедливістю. Другу схематично можна представити так: ставлення людини до цінностей узагалі не підлягає раціоналістичному обґрунтуванню через те, що це сфера почуттів, емоцій, а не розуму; оскільки ціннісні уявлення неможливо визначити як істинні чи хибні, ніхто не може претендувати на те, що він має рацію у своєму визначенні та розумінні змісту соціальної справедливості, а тому всі ці визначення нічого не варті (ціннісний нігілізм). І остання, третя група: якщо всі цінності однаковою мірою недоказові, то для практичних цілей людина вправі довільно обирати будь-яку з них, а отже, кожен суб'єкт, котрий формулює власне поняття соціальної справедливості, по-своєму має рацію (ціннісний релятивізм). Учений, узагальнюючи вищенаведене, наголошує, що всі ці погляди єднає основне: поняття і критерії справедливості не можуть бути встановлені на об'єктивній основі та науковими методами [16, с. 105–106].

Для того, щоб говорити про ціннісний характер соціальної справедливості у трудовому праві, звернемо увагу, що ця категорія утілюється у ньому завдяки механізму реалізації, складниками якого є: а) пізнання змісту інтересів усіх суб'єктів трудових відносин; б) пізнання відмінностей у житті суб'єктів праці (що дає можливість визначити суперечності в інтересах як джерела розвитку всіх інтересів); в) вироблення засобів, що дозволяють збалансувати шляхом компромісу публічні та приватні інтереси. На думку Н.О. Луніної, соціально справедливим визнається такий стан трудових відносин, коли інтереси працівника і роботодавця реалізуються на основі компромісу [17, с. 4].

Специфічність соціальної справедливості у трудовому праві пов'язана з дотриманням таких вимог: створення і забезпечення рівних для усіх працездатних громадян можливостей реалізації своїх

трудова права в обсязі, передбаченому законом; неприпустимість незаконного звуження змісту та обсягу їхніх прав у трудових правовідносинах; надання їм свободи вибору засобів і способів реалізації цих прав шляхом учинення будь-яких юридичних і фактичних дій з-поміж тих, що допускаються законом; залежність соціального становища кожної особи від результатів трудового внеску в підвищення життєвого рівня суспільства [18, с. 9–10].

Тому, на нашу думку, розкриваючи ціннісний характер соціальної справедливості у трудовому праві через загальне поняття цінностей і розуміння соціальної справедливості взагалі, слід наголосити, що вона характеризується певною суб'єктивністю. Проте це не заперечує той факт, що завдяки цій категорії можна визначити основні критерії оцінки дій чи бездіяльності суб'єктів трудового права і максимально збалансувати їхні інтереси. Соціальна справедливість у трудовому праві дає змогу оцінити зобов'язання, дозволи та заборони, тобто вона є своєрідним орієнтиром у взаємодії між суб'єктами трудових правовідносин. Ціннісний характер соціальної справедливості у трудовому праві полягає також у тому, що вона спрямовує ефективний розвиток трудового права, адже, будучи за своєю суттю ідеалом, саме вона задає вектор у напрямі забезпечення рівних трудових прав для усіх працездатних громадян, можливостей для їхнього вільного вибору засобів і способів їх реалізації, а також недопустимості обмежень таких прав.

Досі актуальним є питання щодо пошуку критеріїв оцінки трудових правовідносин на предмет відповідності їх соціальній справедливості та застосування чи не застосування останньої як цінності в таких правовідносинах. Для трудового права США, наприклад, відоме поняття якості трудового життя («quality of work life»). Воно було опрацьоване у другій половині ХХ століття такими організаціями, як Національний центр якості трудового життя, Інститут праці Америки, Огайський центр трудового життя. Діяльність цих організацій спрямована на розроблення методів і критеріїв гідного рівня трудового життя, на задоволення потреб та інтересів працівників [19, с. 15].

В іноземній літературі поняття якості трудового життя розкривається як сприятливі умови праці та трудове середовище, що підтримує і задовольняє інтереси працівників, забезпечуючи їх належною охороною праці, системою оплати праці та можливістю професійного зростання [20, с. 1]. Отже, соціальна справедливість тут оцінюється з огляду на ступінь реалізації вказаних вище категорій. Слід відзначити однобічність такого підходу, оскільки ми говоримо про соціальну справедливість як регулятор інтересів не лише працівників, а й роботодавців, адже останні також є суб'єктами трудового права.

Висновки. Таким чином, слід наголосити на єдності розуміння ученими поняття справедливості загалом та такого її різновиду, як соціальна справедливість, зокрема. Завдяки тісному взаємозв'язку із правом вона використовується для оцінки правових явищ.

Водночас соціальна справедливість є необхідним атрибутом трудового права, яка формує правосвідомість його суб'єктів завдяки ціннісному характеру, котрий полягає у тому, щоб спрямовувати розвиток трудового права у прогресивному напрямі, адже, будучи за своєю суттю ідеалом, вона задає вектор у напрямі забезпечення рівних трудових прав для усіх працездатних громадян, можливостей для їхнього вільного вибору засобів та способів їх реалізації, а також недопустимості обмежень таких прав. Для того, щоб констатувати втілення соціальної справедливості у трудових правовідносинах, необхідне формулювання певних критеріїв. У дослідженні наведено приклад США щодо розробки таких критеріїв. Можна погодитись, що аналізувати трудове право на предмет соціальної справедливості загалом важко, значно краще це робити в межах окремих інститутів трудового права (охорона праці, оплата праці тощо). Але варто враховувати і те, що соціальна справедливість формує «сприятливе робоче середовище» не лише для одного суб'єкта трудових правовідносин – працівників, а й для роботодавців. Тому необхідно комплексно підходити до визначення і використання таких критеріїв, що й стане предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Крылов К.Д. К вопросу об общем понятии и правовом содержании социальной справедливости / К.Д. Крылов // Социальная справедливость и право: проблемы теории и практики : матер. Междунар. науч.-практ. конфер. / отв. ред. Т.А. Сошникова. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2016. – С. 26–31.
2. Аксенова О.В. Aequitas как важнейший принцип римского права / О.В. Аксенова // Вестник ТИСБИ. – 2005. – № 3.
3. Максимов С.И. Справедливость и эффективность как критерии оценки права / С.И. Максимов // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. – Харків, 2001. – Вип. 49. – С. 195–204.
4. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 240 с.
5. Нерсесянц В.С. Философия права : [учеб.] / В.С. Нерсесянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 644 с.

6. Момот М.О. Реалізація принципу справедливості в правотворчій діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / М.О. Момот ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 210 с.
7. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 / І.П. Жигалкін ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Северодонецьк, 2016. – 449 с.
8. Гришук О.В. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : [монографія] / О.В. Гришук, З.А. Добош. – Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр-ня та права, 2013. – 268 с.
9. Беланова Г.О. Понятие юридической справедливости как основания правоприменительного акта : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г.О. Беланова. – М. : РГБ, 2003. – 192 с.
10. Козлов М.И. Социальная справедливость в контексте русской традиции / М.И. Козлов ; М-во образования и науки РФ, Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Сев. (Аркт.) федер. ун-т». – Архангельск, 2010. – 201 с.
11. Сокурєнко В.В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В.В. Сокурєнко. – К., 2002. – 16 с.
12. Экимов А.И. Справедливость и социалистическое право / А.И. Экимов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1980. – 120 с.
13. Тищенко Е. Социальная справедливость как основа социальной политики цивилизованого государства / Е. Тищенко // *Legea si viata*. – 2015. – С. 117–121.
14. Бандура О.О. Справедливість та її роль у системі цінностей права / О.О. Бандура / *Закон и жизнь*. – 2012. – № 11. – С. 31–34.
15. Донченко О.П. Аксиологічний зміст категорії свободи у праві: взаємозв'язок принципів свободи, рівності й справедливості / О.П. Донченко / *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. – С. 69–74.
16. Мальцев Г.В. Социальная справедливость и право / Г.В. Мальцев. – М. : Мысль, 1977. – 216 с.
17. Лунина Н.А. Реализация идеи социальной справедливости в трудовом праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Н.А. Лунина ; Рос. АН, Ин-т государства и права. – М., 1994. – С. 20.
18. Иванова С.А. Социальная справедливость в трудовом законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / С.А. Иванова ; Акад. труда и соц. отношений. – М., 1992. – С. 20.
19. Шипунова Т.В. Социальная справедливость: понятие, виды, критерии оценки / Т.В. Шипунова // *Проблемы теоретической социологии*. Вып. 5: Межвуз. сб. – СПб. : Астерион, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova-Sotsialnaya_spravedlivost.pdf.
20. Sundaray B.K. Employee relations initiatives and quality of work life: a study in power sector units / B.K. Sundaray, S.K. Sahoo, S.K. Tripathy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nitrkl.ac.in/dspace/bitstream/2080/1341/1/Conference%20Paper.pdf>.

